

Аляксей Шаланда

Гербы Льва Іванавіча Сапегі (1580–1633 гг.): склад, легенда, функцыі

Геральдыка роду Сапегаў ужо мае пэўную гістарыяграфію¹. Аднак навукоўцамі даследаваліся пераважна яе агульныя пытанні, а гербы асобных прадстаўнікоў роду разглядаліся ў кантэксце вывучаемай праблематыкі. Асобна трэба адзначыць публікацыі гербавых пячатак Сапегаў, якія таксама маюць доўгую традыцыю². Тым не менш, гербы канкрэтных асобаў заслужанага ў гісторыі ВКЛ і Беларусі роду знаходзяцца пакуль на пачатковай стадыі вывучэння. Так, напрыклад, гербы з пячатак кіеўскага кашталяна Паўла Іванавіча Сапегі (1578 і 1580 г.) нядаўна прыцягнулі ўвагу беларускага даследчыка Андрэя Янушкевіча³. У сваю

¹ Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // *Lituano-Slavica Posnaniensia*. Poznań, 1989. *Studia Historica* III. S. 41–45; Rachuba A. *Heraldyka sapeżyńska* // *Dom Sapieżyński* / Opr. E. Sapieha. Warszawa, 1995. S. 42–47; Шаланда А. Гербы роду Сапегаў // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 1995. Nr 2/4. S. 5–15.

² Прозоровский Д. Собрание польских и других печатей принадлежащих Императорской академии художеств. № 31–32. СПб., 1881. С. 12; Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. Вып. I. Киев, 1899. С. 3–4. Табл. I. Мал. 11; Akta unii Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz. Kraków, 1932. S. 348–349, 353; Puzyna J. Niektóre pieczęcie litewskie z XVI i XVII w. // *Miesięcznik Heraldyczny*. Warszawa, 1933. R. XII. Nr 5. S. 73. Мал. 30; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі. Мінск, 1993. С. 45, 58, 88, 101. Мал. 10, 188, 266; Алфёров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. Харків, 2008. С. 152–154. № 673–677.

³ Янушкевіч А. Загадка гербавых пячатак 1578 і 1580 г. першага кіеўскага каш-

чаргу сэнс і значэнне складанага герба сына Льва Іванавіча Сапегі – Яна Станіслава – разгледзеў польскі гісторык Аляксандр Станкевіч⁴.

Іл. 1. Складаны герб Льва Іванавіча Сапегі, падканцлера ВКЛ.

Сфгаістыка і геральдыка канцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі ўжо за-
краналася навукоўцамі. Яшчэ ў 1881 г. дзве яго канцлерскія гербавыя
пячаткі з 1589–1623 гг. (дакладная даціроўка адсутнічае) апісаў расійскі
даследчык Дзмітрый Празароўскі. Паводле яго звестак, на іх быў родавы
герб Сапегаў «Ліс»: на тарчы два разы перакрываючая страла вастрыём
дагары, над тарчай гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце ліс паміж двух
«рагоў», вакол тарчы намёт⁵. Адбітак пячаткі са складаным пяцічастковым
гербам з дакументу 1588 г., калі Леў Іванавіч Сапега з’яўляўся яшчэ пад-
канцлерам ВКЛ, апублікаваў беларускі геральдыст Анатоль Цітоў⁶. Яму
належаць таксама публікацыі гербаў Льва Іванавіча Сапегі са старадрукаў
другой паловы XVI ст., у тым ліку гербавай гравюры з III Статута ВКЛ
1588 г.⁷ Праўда, апублікаваны сфгаістычны і геральдычны матэрыял

таляна Паўла Іванавіча Сапегі // Генеалогія. Збірка навуковых прац. Вип. 1.
Київ, 2013. С. 373–381.

⁴ Stankiewicz A. Treści propagandowe herbu złożonego Jana Stanisława Sapiehi z 1617–1620 roku // Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii / Red. J. Rogulski. Kraków, 2013. S. 295–340.

⁵ Прозоровский Д. Собрание польских и других печатей... С. 12. № 31–32.

⁶ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. С. 45.

⁷ Цітоў А. Сфгаістыка і геральдыка Беларусі. С. 74, 79.

выкарыстоўваўся ім пераважна ў ілюстрацыйных мэтах.

Перавыданне ў Беларусі III Статута ВКЛ у 1989 г. запатрабавала ад выдаўцоў навуковых каментароў, у сувязі з чым складанаму гербу Льва Іванавіча Сапегі са змешчанай там геральдычнай гравюры (Іл. 1) быў прысвечаны артыкул таго ж Анатоля Цітова. На яго думку, пяць геральдычных выяў у складаным гербе падканцлера ВКЛ не адпавядалі правілам складання пяцічастковых гербаў і былі патлумачаны так: у 1-ым цэнтральным шчыце – родавы герб «Ліс» па бацьку, у 2-м полі тры ліліі (т.зв. «Сапега») – дзед графа Фёдара Іванавіча Сапегі (?), у 3-м – «Пагоня» бабкі па бацьку княжны Ганны Сангушкі, у 4-м – рука, прашытая ў локці стралой зверху ўніз – бабкі па маці княжны Настасі Юр’еўны Друцкай-Талачынскай (?) і ў 5-м – «Друцк» маці княжны Багданы Друцкай-Сакалінскай⁸. Сёння расшыфроўку геральдычных выяў у 2-ой і 4-ай частках трэба прызнаць памылковай⁹. Невядома адкуль Анатоль Цітоў узяў звесткі пра графскі герб «Сапега» з выявамі лілій, што да рукі са стралой, то яго ідэнтыфікацыя не вытрымлівае крытыкі – геральдыка князеў Друцкіх-Талачынскіх добра вядомая¹⁰.

У сваіх ранейшых даследаваннях па сапегынскай геральдыцы мы прыйшлі да іншых высноў. Па-першае, ужо ў другой палове XVI ст. у Сапегаў існавалі тры ўласныя родавыя гербы: «Ліс», «Ліліі» і «Рука са стралой», якія падмацоўвалі іх фальшывы радавод ад Гедыміна. Па-другое, Сапегі пры складанні сваіх шматчастковых гербаў не прытрымліваліся дакладна генеалагічнага прынцыпу, а імкнуліся да змяшчэння ўсіх трох сваіх родавых гербаў разам з гербамі найбольш славутых сваякоў¹¹. У гэтым святле складаны герб Льва Іванавіча Сапегі вырашаў тры задачы: 1) даказваў міфічнае паходжанне ад вялікага князя літоўскага Нарымонта Гедымінавіча (гербы «Ліс» і «Ліліі»), 2) сведчыў пра атрыманне Сапегамі графскага тытулу («Рука са стралой»), 3) адлюстроўваў шлюбныя сувязі свайго ўладальніка па «кудзелі» з рэальнымі Гедымінавічамі і

⁸ Цітоў А. Герб Сапегі // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: тэксты, даведнік, каментарыі. Мінск, 1989. С. 475. Перадрук: Друцк старажытны. Да 1000-годдзя ўзнікнення горада. Мінск, 2000. С. 66–67.

⁹ Шаланда А. Гербы роду Сапегаў. С. 8, 11, 13, 14.

¹⁰ Однороженко О. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. Харків, 2009. С. 77, 233. № 117.

¹¹ Шаланда А. Гербы роду Сапегаў. С. 14; Шаланда А. Геральдычна-сфрагістычная спадчына Сапегаў канца XVI–XVIII ст. // Славуты Зэльвенскі край: Мат-лы навук. гіст.-краязн. канф. «Старонкі гісторыі Зэльвеншчыны» (Зэльва, 12 снежня 1998 г.). / Рэдкал.: Д. Аляшкевіч (гал. рэд.) і інш. Ліда, 2004. С. 81.

Рурыкавічамі («Пагоня» і «Друцк»)¹².

У гербоўніках Рэчы Паспалітай Сапегі і іх герб з'яўляюцца ў другой палове XVI ст. Упершыню яны былі згаданыя польскім геральдыстам Барташам Папроцкім у яго творы «Гняздо цноты», які быў надрукаваны ў Кракаве ў 1578 г. Паводле яго звестак, польскі шляхецкі герб «Ліс» на Гарадзельскім сойме 1413 г. атрымаў троцкі кашталян Сунігайла, ад якога: «цяпер маем Дом зацны ў Літве Сапегаў»¹³ (Іл. 2). Праз некалькі год у іншай сваёй працы «Гербы польскага рыцарства» (Кракаў, 1584 г.) Барташ Папроцкі быў у адносінах да пачаткаў роду Сапегаў яшчэ больш катэгарычны: «Герб Ліс Дом старадаўні і вяльможны Сапегаў у Літве ўжывае, які калісьці ўзяў Сунігайла, троцкі кашталян на сябе і на ўвесь Дом свой, пра нашчадкаў якога, прыглядзеўшыся да прыналежнасці герба (так!), чытаць будзеш. Ян Сапега, нашчадак таго Сунігайлы, быў віцебскім ваяводай і браслаўскім старостай, а спярша з'яўляўся каморным пісарам караля Жыгімонта ў 1508 г.»¹⁴. Улічваючы той факт, што ў сваёй першай кнізе Бар-

Іл. 2. Герб «Ліс» Сапегаў паводле Барташа Папроцкага, 1578 г.

таш Папроцкі Яна (Івана) Сапегу не называў яшчэ наўпрост нашчадкам Сунігайлы і не падкрэсліваў спецыяльна свой «геральдычны» аргумент, менавіта ў яго асобе бачыцца першы польскі адэпт радаводнага і гербавага міфаў Сапегаў. Відавочна, што на падставе выкарыстання агульнага з Янам Сунігайлай герба «Ліс» ён лічыў Сапегаў літоўцамі.

¹² Шаланда А. Геральдычна-сфрагістычная спадчына Сапегаў канца XVI –XVIII ст. С. 75.

¹³ Paprocki B. Gniazdo cnoty. Kraków, 1578. S. 1168.

¹⁴ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. Kraków, 1584. S. 663.

Няма сумневу, што ў другой палове XVI ст. у Рэчы Паспалітай русіны Сапегі былі зацікаўлены ў такім «літоўскім» радаводзе, а таму сама ідэя пра герб «Ліс» магла зыходзіць толькі ад іх самых. Па меншай меры, ліс у кляйноце герба з выявай двойчы перакрываючай стралы ўпершыню фіксуецца на пячатцы гаспадарскага маршалка Паўла Іванавіча Сапегі ўжо ў 1549 г.¹⁵ У 1569 г. ён, ужо як наваградскі ваявода, падпісаў і замацаваў сваёй гербавай пячаткай Люблінскую унію. У кляйноце яго герба зноў быў ліс¹⁶, што сведчыць пра імкненне ўладальніка мець такую гербавую кампазіцыю, якая цалкам бы адпавядала польскаму ўзору. Характэрна, што толькі лінія Паўла Іванавіча Сапегі, хаця няпоўна і з памылкамі, прадстаўлена ў творах Барташа Папроцкага – фактычна 4 пакаленні, калі не лічыць штучна далучанага да Сапегі Сунігайлы: яго бацька Ян (Іван), сам Павел, яго сыны Мікалай, Багдан, Андрэй і ўнучкі¹⁷. Не выключана, што польскі геральдыст ведаў наваградскага ваяводу асабіста, бо ў 1576 г., калі збіраў матэрыялы для свайго гербоўніка, Павел Іванавіч Сапега знаходзіўся ў Кракаве ў бліжэйшым атачэнні Стэфана Баторыя¹⁸. Ужо пасля яго смерці († у 1579 г.) Барташ Папроцкі палічыў патрэбным адзначыць яго заслугі: «Павел майго часу быў наваградскім ваяводай, добрым сенатарам і карысным Рэчы Паспалітай Вялікага княства Літоўскага»¹⁹.

Цікава, што аўтару «Гербаў польскага рыцарства» у 1584 г. быў зусім невядомы малады Леў Іванавіч Сапега, пра якога ён толькі ўзгадаў: «Іншы Сапега з’яўляўся пісарам Вялікага княства Літоўскага»²⁰. Тое, што меўся на ўвазе менавіта Леў, сведчыць яго пасада – з 1581 г. найвышэйшым пісарам ВКЛ быў менавіта ён²¹. Зорка яго толькі ўзыходзіла – гэта была ўжо другая прыступка ў яго кар’еры, бо да гэтага – у 1580 г. – Леў Іванавіч Сапега з’яўляўся сакратаром Яго Каралеўскай Міласці (ЯКМ) Стэфана Баторыя²². Вядома яго гербавая пячатка з гэтага часу: на тарчы два разы перакрыва-

¹⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, teka VI, plik 41, s. 196, 201; plik 42, s. 205, 210.

¹⁶ Akta unii Polski z Litwą. Nr 149. S. 348–349, 353.

¹⁷ Paprocki B. Gniazdo cnoty. S. 1168–1169; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. S. 663–664.

¹⁸ Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe. T. I. Petersburg, 1890. S. 54.

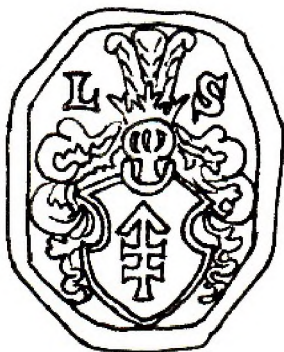
¹⁹ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. S. 663.

²⁰ Ibid. S. 664.

²¹ Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. H. Lulewicz i A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 134; Саверчанка І. Канцлер Вялікага Княства: Леў Сапега. Мінск, 1992. С. 12.

²² Саверчанка І. Канцлер Вялікага Княства. С. 12.

ваная страла вастрыём уверх, над тарчай закратаваны гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры страуса, вакол тарчы намёт²³ (Іл. 3).

Іл. 3. Гербавая пячатка сакратара ЯКМ Льва Іванавіча Сапегі, 1580 г.

Сапега Леў Іванавіч, сакратар ЯКМ, сведка і пячатар на лісце маршалка гаспадарскага князя на Алыцы і Нясвіжы Мікалая Крыштафа Радзівіла ад 8 лютага 1580 г. для ўласных судовых умацаваных Гераніма Макавецкага, маршалка і сакратара ЯКМ і свайго служэбніка Бальцара Язерскага па справе з крычаўскім старостай Мікалаем Служкай, пісанага ў Варшаве.

Герб: на тарчы два разы перакрываваемая страла вастрыём уверх, над тарчай закратаваны гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры страуса, вакол тарчы намёт, па баках кляйнота ініцыялы: «L[ew]» і «S[apieha]».

Пячатка: № 3, прамакутная накладная кустодзея, 13×15 мм, захаванасць добрая.

Друк: упершыню (Іл. 3).

Кляйнот у выглядзе трох страусавых пёраў быў заменены на ліса ў гербах Льва Іванавіча Сапегі даволі позна – толькі ў перыяд яго канцлерства, пра што яшчэ будзе гаворка ніжэй. Аднак гэта сведчыць на карысць таго, што ён наўрад ці быў крэатарам «літоўскага» радаводу Сапегі. Той факт, што ў 1578–1580 гг. у кляйноце герба яшчэ аднаго тагачаснага прадстаўніка роду – кіеўскага кашталіяна Паўла Іванавіча Сапегі – таксама быў не ліс, а аднарог²⁴, дазваляе звязіць кола ідэйных натхняльнікаў Барташа Папроцкага. Іншымі словамі, ёсць падставы сцвярджаць, што ідэя злучыць

²³ Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь. Ркпс. КП б/н. Арк.1 адв. Варшава, 8 лютага 1580 г.

²⁴ НГАБ, ф. 694, воп. 4, спр. 1027, арк. 3 адв., 11 адв.; Янушкевіч А. Загадка гербавых пячатак... С. 378–379.

свой род з родам Сунігайлы праз кананічны польскі шляхецкі герб «Ліс» магла нарадзіцца толькі ў згаданага вышэй наваградскага ваяводы Паўла Іванавіча Сапегі і яго сыноў.

У сувязі з гэтым, варта яшчэ раз звярнуцца да двух сапежынскіх фальсіфікатаў, якія літаральна насычаны геральдычнай інфармацыяй. Маюцца на ўвазе два прывілеі для Сапегаў – Жыгімонта Старога ад 1512 г. і Жыгімонта Аўгуста ад 1572 г., якія былі апублікаваны яшчэ ў XVIII ст. Антоніем Алязім Міштолтам (Вільня, 1724 г.) і Казімерам Кагнавіцкім (Вільня, 1790 г.)²⁵. У першым з іх сцвярджалася, што Іван «на Кодні» і Багдан «на Апакаве» Сямёнавічы Сапегі вялі свой род ад пінскага князя Нарымонта Гедымінавіча праз дзеда Пунігайлу Нарымонтавіча Сафію і бацьку Сямёна Сунігайлу, які ў Горадлі ў 1413 г. узяў: «для лепшага саюза і аб'яднання герб па-просту званы Ліс да даўнейшага герба свайго Ліліяў праз згаданага Нарымонта Гедымінавіча, пінскага князя, дзеда яго некалі прынятага, яго (герб «Ліс» – А.ІІІ.) далучыў...»²⁶. Цалкам міфічны Пунігайла быў уведзены ў радавод не толькі з мэтай злучэння ў адную лінію Нарымонта з Сямёнам²⁷, але і для тлумачэння сэнсу родавага прозвішча, якое выводзілася ад грэцкага слова «сафія» – мудрасць. Выглядае на тое, што Сапегі адчувалі пэўны комплекс, бо на самой справе іх прозвішча паходзіла ад мянушкі «Сапега», якое ў сваю чаргу брала пачатак ад старабеларускага слова «сапец»²⁸.

У другім прывілеі Жыгімонт Аўгуст пацвярджаў Мікалаю Паўлавічу Сапегу тытул графа Святой Рымскай Імперыі на Кодні, але згадваў пераважна яго бацьку: «...трэба згадаць, што гэта быў за муж Павел Іванавіч на Кодні, наваградскі ваявода, наш некалі пасол у Нямецчыну. Яму Максіміліян Другі, рымскі цэсар у награду яго выдатных здольнасцяў дадатак да гербаў – збройную руку на чырвоным полі – яго і бацькі Івана

²⁵ Misztolt A. A. Historia illustrissimae Domus Sapiehanae. Wilno, 1724. S. 88–91; Kognowicki K. Życia Sapiehow y listy od monarchow, książąt i rożnych panujących do tychże pisane. T. I. Wilno, 1790. S. 2–4, 8–14. Гл. таксама: Rodowód książąt Sapiehow // Herbarz starodawnej szlachty podług Heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych. Paryż, 1863. S. 3–4, 7–9.

²⁶ Kognowicki K. Życia Sapiehow... S. 4. Фальсіфікат быў складзены на лацінскай мове: «...vulgo Lis in majus vinculum et societatem, Stemmati suo Lilioru per praedictu Narimundu Gediminovitium Pinscesem Ducem avu suum olim assumpto associavit confirmare mus et affirmaremus...», гл.: Misztolt A. A. Historia illustrissimae Domus Sapiehanae. S. 88.

²⁷ Шаланда А. Гербы роду Сапегі. С. 6.

²⁸ Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. T. III. Warszawa, 1872. S. 20–21.

Сямёнавіча, некалі віцебскага, пасля падляшскага ваяводы далейшым нашчадкам і ўсёй Фаміліі служачую, ласкава ахвяраваў. Катораму мы таксама ў довад мужнасці ў Інфлянтах знакаміта паказанай, стралу, якая локаць прашыла, у награду атрыманай раны надалі, прыклалі і паміж старажытнымі Сапежынскімі гербамі палічылі...»²⁹. Такім чынам, паводле пададзеных у фальсіфікатах звестак да трох сапежынскіх гербаў належалі: «Ліс» (польскі шляхецкі – з 1413 г.), «Ліліі» (княжацкі першапачатковы) і «Рука са стралой» (графскі наданы).

Вядомы сфрагістычны матэрыял дазваляе сцвярджаць, што раней за ўсіх гэтыя тры сапежынскія гербы з'явіліся ў сыноў наваградскага ваяводы Паўла Іванавіча Сапегі – берасцейскага кашталяна Багдана і ваяводы менскага Мікалая (адбіткі пячатак з дакументаў ад 1584 і 1588 г. адпаведна)³⁰ (Іл. 4–5). Наколькі можна меркаваць па малюнку з адбітка пячаткі апошняга, яе матрыца была зроблена яшчэ раней, бо захавалася дата: «157(6?)». Апошняя лічба аказалася зацэртаў, але можна меркаваць,

Іл. 4–5. Гербавыя пячаткі берасцейскага кашталяна Багдана і менскага ваяводы Мікалая Паўлавічаў Сапегі, 1584 і 1588 г.
Паводле мал. К. Болсуноўскага і А. Цітова.

што пячатка была выраблена ў год заняцця Мікалаем Паўлавічам Сапегай пасады менскага ваяводы ў 1576 г. Звяртае на себе ўвагу той факт, што ў кляйнотах складаных гербаў братоў быў бацькоўскі ліс (на пячатцы Багдана Паўлавіча Сапегі – зацэарты).

²⁹ Kognowicki K. *Życia Sapiehow...* S. 10. Фальсіфікат быў складзены на лацінскай мове: «*Quis quantusque fuent (Paulus – A.III.) Ivanivitius in Koden haeres Palatinus Novogrodensis Noster olim in Germania orator, huic Maximilianus II Romanorum Imperator egregiarum animi dotum pretium, auctionum Armorum suae, tum parentis Ivani olim Simeonidae Vitebscensis postea Podlachiae Palatini reliquae posteritati totique Familiae servientem, Manum loricatam in campo rubeo gratiose contulit, cui Nos quoque ob res in Livonia praeclare gestas Sagittam cubitum transfodientem vulneris praemium superaddidimus, adjecimas atque inter antiquiora Sopihana Arma reputavimus*». Гл.: *Rodowód książąt Sapiehow.* S. 8.

³⁰ Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники... Вып. I. С. 3–4. Табл. I. Мал. 11; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. С. 88. Мал. 188.

Герб з выявай трох лілій з'явіўся раней за руку са стралой і найбольш верагодным яго аўтарам трэба лічыць наваградскага ваяводу Паўла Іванавіча Сапегу³¹. Справа ў тым, што менавіта яму ў 1720 г. Ян Валицкі прыпісаў галоўную заслугу ў стварэнні пантэону Сапегі ў Кодні, дзе сярод іншага шмат увагі звярталася на геральдыку. Паводле яго сведчання,

Іл. 6. Геральдычны фрагмент пліты з эпітафіяй Івану Сямёнавічу Сапегу з коданьскай царквы, сярэдзіна XVI ст. Паводле фота з кнігі М. Матушакайце.

заснавальнік коданьскай галіны Іван Сямёнавіч Сапега быў спярша пахаваны ў Боцьках, але пазней: «...сын Павел Сапега, наваградскі ваявода перанёс яго ў коданьскую мураваную царкву ў замку, даўшы яму надгробак на каменнай табліцы выбіты рускімі літарамі старасвецкай работай паводле яго часу, які потым пры пераносе целаў Сапегі з царквы ў касцёл мураваны³² лацінскім стылем ёсць слова ў слова выбіты пры вялікім алтары. Рускі ж, пра які вышэй згадаў, застаецца дагэтуль у царкве над дзвярыма, маючы выбіты пачатак і гербы цэлага Дому ўнізе, гэта значыць тры Калюмны, Пагоня, тры Ліліі і Ліс, а над імі дзве мітры...»³³. Пліта захавалася да сённяшняга часу і змяшчае дату – 1520 г.³⁴ (Іл. 6).

Аднак усе працы па пераносу цела свайго бацькі Павел Іванавіч Са-

³¹ Шаланда А. Гербы роду Сапегі. С. 10.

³² Наколькі можна меркаваць, другі перанос – з царквы ў касцёл – здзейсніў Мікалай Паўлавіч Сапега, бо менавіта яго як будаўніка коданьскага касцёла згадвае Войцех Віюк Каяловіч, гл.: Kojalowicz W. W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium. Kraków, 1897. S. 153; Сам ён быў пахаваны тамсама, пра што сведчыла надгробная пліта, якая знаходзілася ў коданьскім касцёле яшчэ ў другой палове XIX ст. Гл.: Rodowód książąt Sapiechów. S. 10.

³³ Walicki J. Historia Przewodniczącego Obrazu Kodeńskiego. Toruń, 1720. S. 79–80.

³⁴ Matuszakaitė M. Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklumas LDK. Vilnius, 2009. P. 288. Nr 391.

пега мог праводзіць толькі пасля 1547 г., калі Кодня канчаткова была замацавана ва ўласнасці Сапегаў³⁵. Таму пліту можна датаваць найбліжэй сярэдзінай XVI ст. Тое, што Павел Іванавіч Сапега прыклаў сваю руку да з'яўлення трох лілій у сапезынскай геральдыцы, сведчыць не толькі той факт, што ў пабудаванай ім коданьскай замкавай царкве: «...гербы Ліліі і Ліс на каменным дзвярным вушаку старажытна выбітыя бачыць можна...»³⁶. Найбольш красамоўны сам надпіс на пліце, дзе змешчаны геральдычна-генеалагічны фрагмент: «(Івану Сямёнавічу Сапегу – А.ІІІ.) ...з Великихъ Литовскихъ Господарей урожоному потомку, з Сунегайла сиречь Пунегайловича Соп(е)гіа Каштеляна Троцкаго Сімеона именемъ на Кр(е)щенію взятомъ за Іегелы, оружіемъ³⁷ Лісь, до Дедовскихъ Столповъ и Криновъ гербовъ в соединенію Литвы съвокупленнымъ, украшенаго отца, з Пунегайла Нариймундовича Ол(ь)гердового равножителя тож де(й) Троцкаго Каштеляна, Соп(е)гіа з грецкаго од Премудрости реченаго, откуду свое вся Памят(ь) имя призывает Наримунтовичовъ сиречь Белженского и Подол(ь)ского князювъ Брата, деда, з Наримунда Гедиминовича Пинскаго Епарха прадеда, з Гедиміна Ветенеча, прапрадеда, з Ветеня прапрадеда в(е)ліко(го) отца Літовскихъ князювъ...»³⁸. Звернем увагу на старабеларускую форму слова «ліліі» – «крины». У эпіграме на герб канцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі, надрукаванай у «Служэбніку» (Вільня, 1617 г.), старабеларускі паэт Лявон Мамоніч таксама выкарыстоўваў такую лексіку, калі пісаў: «Смотры, як крыны, ездзецъ и стрела з рукою, Звезалися, стрела з крестом, крест теж з луною...»³⁹.

Выкажам думку, што менавіта наваградскі ваявода Павел Іванавіч Сапега пасля смерці ў 1548 г. Жыгімонта Старога сфабрыкаваў прывілей 1512 г., у выніку чаго прыдуманы ім і прыпісаны князю Нарымонту Гедымінавічу герб з трыма ліліямі атрымаў «легітымнасць» і пазней з'явіўся на гербавых пячатках спачатку яго сыноў, а пасля і крэўных. Праўда, граф Станіслаў Казімер Касакоўскі лічыў, што згаданыя фальсіфікаты 1512 і 1572 г. былі створаныя ў часы праўлення Яна III Сабескага (1674–1696 гг.)⁴⁰. Без вывучэння самых дакументаў вызначыць дакладна іх час стварэн-

³⁵ Sapiehowie. T. I. S. 49–50.

³⁶ Walicki J. Historia Przezacnego Obrazu Kodeńskiego. S. 80.

³⁷ Даслоўны пераклад лацінскага слова «арма», што можа сведчыць на карысць паходжання старабеларускага тэкста ад нейкай лацінскай першакрыніцы.

³⁸ Matušakaitė M. Išėjusiems atminti. Nr 391. P. 288.

³⁹ Старажытная беларуская літаратура. Мінск, 1990. С. 308.

⁴⁰ Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. T. III. S. 13.

ня немагчыма, але сфрагістыка і геральдыка Сапегаў можа быць пэўным храналагічным маркерам фальсіфікатаў. Таму пра другі падраблены прывілей Жыгімонта Аўгуста 1572 г. можна дакладна сказаць толькі тое, што ён быў створаны ўжо пасля смерці апошняга Ягайлавіча⁴¹. Адзначым толькі, што фальсіфікаты ў 1744 г. былі ўнесены ў кнігі Метрыкі ВКЛ Янам Фрыдэрыкам Сапегай, што спрычынілася да прызнання ў 1768 г. соймам Рэчы Паспалітай Сапегам княжацкага тытулу⁴². Тым не меней, у адрозненне ад першага фальсіфіката, прывілей 1572 г. абавіраўся або на нейкую сапраўдную сапежынскую графскую традыцыю⁴³, або на рэальны факт ранення кагосьці з Сапегаў у Інфлянтах⁴⁴. Так ці інакш, але ўжо ў 70–80-я гг. XVI ст. герб з выявай прашытай стралой рукі з'яўляецца спярша ў гербах тых жа нашчадкаў Паўла Іванавіча, а ў сярэдзіне 80-х гг. XVI ст. – у Льва Іванавіча Сапегі.

Што датычыць апошняга, то яго інтарэс да трох сапежынскіх гербаў рос разам з уласным кар'ёрным уздымам. З атрыманнем пасады падканцлера ВКЛ у 1585 г. ён пачаў выкарыстоўваць пячатку са складаным пяцічастковым гербам, самы ранні вядомы адбітак якой датуецца 1588 г.⁴⁵ Быў ён аналагічны таму, які вядомы па апісанай вышэй геральдычнай гравюры з III Статута ВКЛ. Цікава, што ў яго кляйноце былі захаваны тры пёры стравуся з папярэдняга яго герба.

У адрозненне ад геральдыкі Багдана і Мікалая Паўлавічаў Сапегаў складаны герб падканцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі меў тую асаблівасць, што ў дадатак да так званых сапежынскіх гербавых выяў «Ліса», «Ліліі»,

⁴¹ Польскі даследчык Анджэй Рахуба адносіў паўстанне сапежынскай традыцыі герба «Рука са стралой» на першую палову XVIII ст., а яе аўтарам пад пыталнікам лічыў Яна Фрыдэрыка Сапегу (1680–1751 гг.). Гл.: Rachuba A. *Heraldyka sapeżyńska*. S. 42, 47.

⁴² *Rodowód książąt Sapiechów*. S. 11; Грыцкевіч А. Сапегі // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 6. Кн. I. Мінск, 2001. С. 223–224.

⁴³ Górzyński S., Kochanowski J. *Herbyszlachty polskiej*. Warszawa, 1992. S. 94; Rachuba A. *Heraldyka sapeżyńska*. S. 47; Беларускі даследчык Анатоль Грыцкевіч катэгарычна адкідае наданне Сапегам графскага тытулу Святой Рымскай імперыі ў 1572 г. Гл.: Грыцкевіч А. Сапегі. С. 223. Аляксандр Станкевіч гаворыць толькі пра графскія амбіцыі Сапегаў, гл.: Stankiewicz A. *Treści propagandowe...* S. 324.

⁴⁴ Ротмістрам у 1561–1565 гг. падчас Інфлянцкай вайны з'яўляўся ніхто іншы, як Мікалай Паўлавіч Сапега, удзельнік Ульскай бітвы 1564 г., намінаваны ў 1565 г. на пасаду гаспадарскага маршалка. Гл.: Янушкевіч А. Вялікае княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг. Мінск, 2007. С. 79, 162, 172, 174. Ці не быў яго кар'ёрны ўзлёт узнагародай за раненне ў Інфлянтах? Праблема патрабуе дадатковага вывучэння.

⁴⁵ Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. С. 45.

Іл. 7. Гербавая пячатка падканцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі, 1588 г.

«Рукі са стралой» і матчынага «Друцка», ім быў ўведзены яшчэ герб бабкі па бацьку. Адным з матываў для стварэння менавіта такой гербавай кампазіцыі, на нашу думку, было жаданне ўладальніка змясціць «Пагоню», якая не толькі з'яўлялася родавым гербам князеў Сангушкаў, але і дзяржаўным гербам ВКЛ.

Сапега Леў Іванавіч, падканцлер ВКЛ, слоні́мскі, маркаўскі і мядзельскі староста, 1588 г.

Герб: тарча падзелена на пяць частак, у 1-ай на цэнтральным шчыце – два разы перакрываючаяся страла вастрыём дагары (родавы «Ліс» з 1413 г.), у 2-м полі тры ліліі 2:1 (стары сапежынскі – князя Нарымонта Гедымінавіча), у 3-м – «Пагоня» бабкі па бацьку княжны Ганны Андрэеўны Сангушкі, у 4-м – рука, прашытая ў локці стралой зверху ўніз (новы сапежынскі – графоў Сапегаў на Кодні) і ў 5-м – «Друцк» маці княжны Багданы Канстанцінаўны Друцкай Сакалінскай, над тарчай гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры страуса, вакол тарчы намет, надпіс у атоку пячаткі: «LEO SAPIE... MAG DVCA LITVA VICECANCLER».

Пячатка: воск, чырвоны, Ø 31 мм.

Друк: Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі. С. 45 (Іл. 7).

У сваю чаргу, сапежынскія гербы сведчылі аб рэцэпцыі Львом Іванавічам Сапегай пэўных ідэй з радаводных і гербавых міфаў коданьскай галіны роду⁴⁶. Напрыклад, пра цэсарскі след у генезісе гербавай выявы з рукой і стралой гаворыцца ў панегірыку Крыштафа Варшавіцкага ў гонар Льва Іванавіча Сапегі (Кракаў, 1600 г.): «Huius (Івана – Анджэй Рахуба) porro filius Bogdanus Palatino extitit Smolensensi, qui aliquando filium valde militarim procreauerat vitium, Simeonem appellatum. Cui Romanus non

⁴⁶ Stankiewicz A. Treści propagandowe... S. 320.

memini quis magni alias nominis Imperator, quod egregiam illi operam bello quodam nauauerat, ad priora insignia, manum sagitta transoffam adiecerat, quibus tum ipse, tum et eius posteritas continuata successionе uteretur»⁴⁷. Іншымі словамі, герб «Рука са стралой» ужо ў канцы XVI ст. успрымаўся як нада-

Іл. 8. Складаны герб з пахавальнага саркафагу Льва Іванавіча Сапегі († 1633 г.).

ны Імператарам С.Р.І. камусьці з Сапегаў, у дадзеным выпадку – Сямёну. Праўда, аўтар гербоўніка шляхты Рэчы Паспалітай «Польскі свет» Шыман Акольскі (Кракаў, 1643 г.) сцвярджаў, што «Рука або Manus Primo»: «Antiqua Sunt haec arma in Magno Ducatu Lituaniae, et in domo Sapihorum ad natalia Leonis Sapihae Palatini Vilmensis, et supremi Exercituum Ducis in M.D.Litu. illustria»⁴⁸.

Як бачым, згаданы герб ім называўся старажытным і сапежынскім, пры гэтым асабліва падкрэслівалася роля віленскага ваяводы Льва Іванавіча Сапегі ў яго выкарыстанні. Яшчэ адзін, на гэты раз ананімны аўтар рукапіснага гербоўніка, створанага ў канцы 30-х – пачатку 40-х г. XVII ст. на Валыні, таксама пісаў, што: «Герб Рука са стралой, другі яшчэ ёсць герб з рукой другой, які таксама і ў В(ялікім) княстве Літоўскім (ёсць) і гэтым гербам дом Сапегаў пры іншых (сваіх гербах – А.ІІІ.) аж да Льва

⁴⁷ Цыт. па: Rachuba A. Heraldyka sapeżyńska. S. 43.

⁴⁸ Okolski S. Orbis Poloni. T. II. Cracoviae, 1643. S. 602.

Сапегі пятачаўся»⁴⁹. Генезіс герба тлумачыўся ім проста – ад ранення ці пастрэлу⁵⁰.

У іншым старадруку – казанні на смерць аднаго з сыноў Льва – пісара ВКЛ, маркаўскага і здзітаўскага старосты Крыштафа Сапегі – ксёндз езуіт Якуб Алышэўскі ўзгадаў іх міфічны радавод: «не толькі ад Пунігайлы Сапегі, троцкага кашталяна, але і ад Альгерда князя літоўскага продка свайго...»⁵¹ (Вільня, 1631 г.). Цікава, што замест пінскага князя Нары-

Іл. 9. Складаны герб канцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі на гравюры з твора «Гіменадора», Вільня, 1620 г.

монта ў продкі Сапегам быў абраны, відавочна з меркаванняў прэстыжу, іншы сын Гедыміна – вялікі князь літоўскі Альгерд. Сярод гербаў памерлага Крыштафа Львовіча Сапегі, намаляваных на мурах віленскага касцёла Святога Міхала законных паннаў Святой Кляры, ён адзначыў: «Бачу Лісовец (так!): гэта Сапезынскі (герб)... Бачу Ліліі: гэта да Уніі Сапезынскі (герб)»⁵². Дзівіць тое, што аўтар панегірыку не называе герб Сапегаў «Лісам». Ці не быў «Лісовец» мясцовай назвай польскага шляхецкага герба ў ВКЛ, які ўжывалі Сапегі? У выпадку з гербам «Ліліі», наколькі можна меркаваць, Якуб Алышэўскі меў на ўвазе Гарадзельскую унію 1413 г., таму ліліі яўна лічыліся ім першым гербам Сапегаў. У цэлым, ён даволі

⁴⁹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Rkps 639. S. 283.

⁵⁰ Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Rkps 639. S. 283; Okolski S. Orbis Poloni. T. II. Cracoviae, 1643. S. 602.

⁵¹ Olszewski I. Grono winne pod Zodyakiem Sapieżyńskim w młodem wieku doyrzały cnoty. Wilno, 1631. A2.

⁵² Ibid. C2v.

добра арыентаваўся ў міфічнай сапежынскай генеалогіі і геральдыцы, хаця і не раскрыў падрабязнасці. Нічога не напісаў ён і пра герб «Рука са стралой», што, на наш погляд, сведчыць аб падзенні яго папулярнасці ў нашчадкаў Льва Іванавіча Сапегі⁵³.

Апошнім у гербе Льва Іванавіча Сапегі быў зменены кляйнот. Ужо ў часы яго канцлерства (1589–1623 гг.) замест пёраў з’яўляецца выява ліса, але не такая, як ў польскім гербе «Ліс», а паміж двух «рагоў». Менавіта так апісаў кляйноты на двух гербавых пячатках канцлера ВКЛ Дзмітры Празароўскі⁵⁴. Але, магчыма, з «рагамі» ён памыліўся, бо на пахавальным саркафагу Льва Сапегі з віленскага касцёла Святога Міхала быў змешчаны яго складаны герб, дзе ў кляйноце быў ліс паміж двух трубаў⁵⁵ (Іл. 8). Дзве трубы з лісам пасярэдзіне былі ў кляйноце герба Льва Іванавіча Сапегі і пры яго жыцці, як сведчыць геральдычная гравюра ў творы Мацея Казімера Сарбеўскага «Гіменадора», выданы з нагоды шлюбу яго сына Яна Станіслава і Ганны Хадкевіч⁵⁶ (Вільня, 1620 г.) (Іл. 9). Таксама на яго канцлерскай пячатцы з 1603 і 1611 г. кляйнот быў аналагічны⁵⁷.

Сапега Леў Іванавіч, канцлер ВКЛ, слонімскі, пернаўскі і магілёўскі староста, 1603 г.

Герб: тарча падзелена на пяць частак, у 1-ай на цэнтральным шчыце – два разы перакрываваемая страла вастрывым дагары («Ліс»), у 2-м полі тры ліліі 2:1, у 3-м – «Пагоня» бабкі па бацьку княжны Ганны Андрэеўны Сангушкі, у 4-м – рука, прашытая ў локці стралой зверху ўніз і ў 5-м – «Друцк» маці княжны Багданы Канстанцінаўны Друцкай-Сакалінскай, над тарчай гелм са шляхецкай каронай, скіраваны ў правы бок, у кляйноце ліс паміж двух трубаў, вакол тарчы намёт, надпіс у атоку пячаткі: «LEO SAPIENA MAG : DVCAT LITHV... CANCELLERIVS».

Пячатка: адбітак № 1, выразаная ў аркушы кустодзея, Ø 33 мм, захаванасць добрая.

Друк: упершыню (Іл. 10).

⁵³ На гэтую тэндэнцыю звярнуў увагу Анджэй Рахуба. Гл.: Rachuba A. Heraldyka sapeżyńska. S. 46–47. З ім не пагаджаўся Аляксандр Станкевіч: Stankiewicz A. Treści propagandowe... S. 321–322.

⁵⁴ Прозоровский Д. Собрание польских и других печатей... № 31–32. С. 12.

⁵⁵ Matuszakaitė M. Išėjusiems atminti. Nr 195.

⁵⁶ Sarbiewski M. K. Hymenodora honore et gloria internuncus Almae Academiae Vilnensis nomine. Wilno, 1620. Folio 5; Sapiehowie: Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe. T. II. Petersburg, 1891. S. 4.

⁵⁷ AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. XXIII, t. 10, pl. 1, s. 19.

Выкажам меркаванне, што з'яўленне трубаў ў кляйноце герба канцлера ВКЛ можна патлумачыць толькі ўплывам радзівілаўскай родавай геральдыкі, бо другой жонкай Льва Іванавіча Сапегі з 1599 г. была Гальшка Радзівіл⁵⁸. Відаць, да гэтага часу трэба адносіць паўстанне менавіта такога адметнага кляйноту гербу «Ліс» у Сапегаў.

Іл. 10. Гербавая пячатка канцлера ВКЛ Льва Іванавіча Сапегі, 1603 г.

Такім чынам, Леў Іванавіч Сапега карыстаўся камплектам гербаў, якія адлюстроўвалі не столькі яго асабісты рэальны радавод, колькі міфічную генеалогію роду. Двойчы перакрываючая страла ў яго часы адназначна асацыявалася з польскім шляхецкім гербам «Ліс» і даказвала сувязь рэальнага родапачынальніка Сапегаў русіна Сямёна з літоўцам Сунігайлам Янам, троцкім кашталянам, які сапраўды атрымаў яго ў Горадлі ў 1413 г.⁵⁹ Герб «Ліліі» быў прыдуман Сапегамі з мэтай запоўніць вакуум першапачатковага герба і прыпісаны да несапраўднага іх продка – пінскага князя Нарымонта Гедымінавіча, тым самым робячы з карыстальнікаў прэтэндэнтаў на вялікакняжацкі тытул. Герб «Пагоня» меў дваістую функцыю. З аднаго боку ён сапраўды належаў параднёнаму з Сапегамі роду – князям Сангушкам, з якіх паходзіла бабка Льва па бацьку княжна Ганна. З другога, згодна міфічнаму радаводу Сапегаў, Леў Іванавіч меў на яго ўсе правы як «Гедымінавіч». Герб з выявай прастрэленай стралой рукі сімвалізаваў або нейкую сапраўдную графскую традыцыю Сапегаў, або рэальны факт ранення кагосьці з іх падчас Інфлянцкай вайны ў 1558–1570 гг. Быў ён здабыткам коданьскай галіны роду, а выкарыстанне яго Львом Іванавічам сведчыць аб фармаванні ў другой палове XVI ст. на падставе генеалагічна-геральдычных міфаў згуртаванага і салідарнага

⁵⁸ Sapiehowie. T. I. S. 162–163.

⁵⁹ Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich... S. 41–43.

магнацка-шляхецкага роду Сапегаў. Герб «Друцк» належаў да маці Льва – княжне Багдане Друцкай-Сакалінскай і адлюстроўваў яго ўласны радавод. Ідэнтыфікацыя герба не выклікала ніякіх цяжкасцяў у панегірыстаў. Той жа ксёндз Якуб Альшэўскі ў 1631 г. пісаў: «Бачу крыж з лунамі: гэта (герб) князёў з Друцка»⁶⁰. Замена пёраў на ліса ў кляйноце сведчыла пра імкненне Льва Іванавіча Сапегі да прывядзення свайго герба ў адпаведнасць з польскім «Лісам». Тым не меней, спецыфікай яго геральдыкі было даданне ў кляйнот двух трубаў, якія падкрэслівалі важны шлюбны саюз з Радзівіламі.

⁶⁰ Olszewski I. Grono winne... C2v.